

TEMUR VA TEMURIYLAR DAVLATIDA ME'MORCHILIK, TASVIRIY
SAN'AT VA AMALIY SAN'AT

Turmamatov Begzod

O'zbekiston davlat xoreografiya Akademiyasi "San'atshunoslik"

Yo'nalishi 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Gulchehra Iskandirova

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temurning markazlashgan Temuriylar saltanati miqiyosida paydo bo'lgan, butun davlatga yoyilgan va shakllanib, rivoj topgan san'atning eng go'zal turlaridan me'morchilik, tasviriy san'at va amaliy san'atning gullab yashnashi haqida fikrlar va Temuriylar davlatining davomchilari davrida ushbu san'at turiga nisbatan e'tibor qay darajada bo'lganligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, me'morchilik, tasviriy san'at, amaliy san'at, Movarounnahr, Oqsaroy, Amir Temur, Temuriylar, Samarqand.

Annotation: In this article, there are thoughts about the flourishing of the most beautiful types of art, architecture, fine art and practical art, which appeared on the scale of the centralized Timurid kingdom of Amir Temur, spread to the whole country and developed, and how much attention was paid to this type of art during the successors of the Timurid state.

Keywords: Central Asia, architecture, visual arts, applied arts, Movarounnahr, Oksaroy, Amir Temur, Temurilar, Samarkand.

Аннотация: В данной статье приводятся мысли о расцвете прекраснейших видов искусства, архитектуры, изобразительного искусства и практического искусства, возникших в масштабах централизованного Тимуридского царства Амира Темура, распространившихся на всю страну и развивавшихся, а также о том, сколько внимания уделялось этому виду искусства во времена преемников Тимуридского государства.

Ключевые слова: Средняя Азия, архитектура, изобразительное искусство, прикладное искусство, Моваруннахр, Оксарой, Амир Темура, Темурилар, Самарканд.

O'rta Osiyo zaminida temuriylar davri ilm-fan, adabiyot, san'at sohlarida kamolot bosqichiga ko'tarildi. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda namoyon bo'ldi. Oqsaroy peshtoqida bitilgan "Qudratimizni ko'rmoq istasang- binomizga boq!" degan yozuv Temur davlatining harakatini ham anglatar edi. Temur vaqtida Movarounnahr shaharlari qurilishida istehkomlar, shoh ko'chalar, me'moriy majmualar keng ko'lam kasb etadi. Ilk o'rta asrlardagi shaharning asosiy qismi bo'lgan "Shahrison"dan ko'lam va mazmuni bilan farq qiladigan "hisor" qurilish Samarqandni va Shahrisabzda qo'llab-quvvatlash mumkin. Temur davrida Kesh shahar qurilishi yakunlandi. "Hisor"ning janubi-g'arbida hukumat saroyi Oqsaroy va atrofida rabotlar, bog'-rog'lar qurildi.

Temur saltanat poytaxti Samarqandni bezatishga alohida e'tibor berdi. Shaharda "Hisor", qal'a, ulug'vor inshootlar va tillakor saroylar bunyod qildi. Samarqandga kiraverishdagi Ko'hak tepaligida Cho'pon ota maqbarasi Ulug'bek vaziyatda bo'lib, bu inshootda mutanosiblik, umumiy shaklning nafisligi, bezaklarda ulug'vorlik uyg'unlashib ketgan. Temur davrida Samarqand Afrosiyobdan janubda mo'g'ullar yaqinida ichki va shahar o'rnida qurila boshlandi hamda bu maydon qal'a devori va xandok bilan o'ralib (1371 y) Hisor deb ataldi. Hisor 500 gektar bo'lib devor bilan o'ralgan. Shaharga oltita darvozadan kirilgan.

Shahar mahallalaridan iborat bo'lib, guzarlarga birlashgan. Shaharda me'moriy majmualar tarixi Temur va temuriylar davrining eng katta yutug'i bo'ldi. Me'morchilik taraqqiyotining yangi bosqichiga ko'tarildi, uning birlashgan ko'lami bilan shakli ham kattalashdi. Bu jarayon menejerlar, me'morlar va naqqoshlar zimmasiga yangi mashinani qo'ydi. Temur keyin gumbazlar tuzilishida olig'i kengaydi. Ikki qavatli gumbazlar qurishda ichkaridan yoysimon qovurg'alarga tayangan tashkilot gumbazni ko'tarib turuvchi poy gumbazning joylashishi oshdi. Ulug'bek orqali gumbaz ostiga tuzilmalarning yangi xillari ishlab chiqildi. Aniq fanlardagi yutuqlar me'morchilik yodgorliklarida aniq ko'rinadi (Shohizinda, Ahmad Yassaviy, Go'ri Amir maqbaralari, Bibixonim masjidi, Ulug'bek madrasasi). Ularning old tomoni va ichki qiyofasi rejalarini tuzishda me'moriy shakllarning umumiy uyg'unligini belgilovchi geometrik tuzilmalarning aniq o'zaro nisbati bor. Bezak va sayqal ishlari ham bino qurilishi jarayonida baravar amalga oshirilgan.

Temuriylar davrigacha va undan keyin ham Movarounnahr va Xuroson me'morchiligida bezak va naqsh bu qadar yuksalmagan. Temur va Ulug'bek davri me'morchiligida bezakda ko'p ranglilik va naqshlar xilma-xilligi kuzatiladi. Epigrafik bitiklarni binoning maxsus kiyimlarga, xattotlik san'atini mukammal egallagan ustalar olti xil yozuvda ishlagan.

Koshin qatamlarida tasvir mavzui kam mavjud. Oqsaroy peshtoqlarida Sher bilan Quyoshning juft tasvirlari mavjudki, bu ramziy ma'noga ega. Temur va Ulug'bek keyingi bino ichining bezagi ham xilma-xil bo'lgan. Devor va shift, hatto gumbaz ham naqsh bilan ziynatilgan. Temur restoran binoda ko'k va zarhal rang ustun bo'lib, dabdabali naqshlar ustun bo'lib, Ulug'bek bozor chinnisiga o'xshash oq fondagi ko'k naqshlar ko'p bor.

Bu davrda diniy, hukmdor saroylari, aslzodalarning qarorgohlari ko'plab qurildi. Temur Hindiston yurishidan so'ng (1399 y). Samarqandda jome masjidi qurdiradi. Uning ro'parasida Bibixonim madrasasi va maqbara bunyod ettirdi. Ulug'bek Buxoro Jome masjidini tuzatish, qayta qurish ishlarini jihozlash, biroq u XVI asrda qurib bittkazdi.

Temur vaqtida Saroy Mulk xonim Go'ri Amir majmuasida madrasalar darajasi. Ulug'bek Samarqand, Buxoro va G'ijduvonda madrasalar bunyod etardi. XV asrda madrasa me'morchiligi o'zining uzil-kesil qiyofasiga ega bo'ldi. Madrasa qurilishi yagona tizim bo'yicha boshqaruvilsa ham, asosiy tarkib, o'zaro nisbatlari va bezaklariga ko'ra har biri o'z qiyofasiga ega edi. Temuriylarning ikki san'at durdonasi-Samarqanddagi Ulug'bek va Hirotdagi Gavharshodbegim madrasalari yagona tizim bo'yicha rejaga qarab, bir-biridan farq qiladi.

Temuriylar qadamning qolgan maqbara, din arboblari va ruhoniylar qabrini o'z ichiga oluvchi to'siq-xazira, avliyolar jolari, dahma alohida guruhni tashkil qiladi. Samarqandda Temur vaqtida shayx Burxoniddin Sag'orjiy xilxonasi – Ruhobod maqbarasi va Temuriylar xilxonasi -Go'ri Amir. , Shohizinda majmuasida peshtoqli maqbaralar guruhi quriladi. Ulug'bek ijodiy izlanishlar dahmalarning me'moriy ko'rinishiga ham ta'sir o'tkazadi. Shohizinda majmuasida sakkiz qirrali maqbara va hozirgacha Qozida Rumiya maqbarasi deb kelinayotgan ("Sultonning onasi" uchun baho, asli noma'lum) maqbara quriladi. Ulug'bek Buxoro, G'ijduvon, Shahrisabz, Termiz, Toshkentda ham yo'q obidalar qurdirgan. Ammo qurilish miqyosi va bezaklar bo'yicha Samarqanddagi obidalar ustunlik qiladi. Toshkentda Zangi ota maqbarasi va Shayxontohur majmuasi, bo'lib, Qaldirg'ochbiy maqbarasi XV asrning birinchi yarmiga mansub.

Temur ulkan inshoot-Turkiston shahrida Ahmad Yassaviy maqbarasi barpo. Bu maqbara musulmon Sharqining me'moriy yodgorliklari orasida eng noloyidir.

Qadamjolar me'morchiligi ham o'ziga xos tuzilishga ega. Temur Buxoroda Chashmai Ayub (1380y.) yodgorligini qurdiradi. Shunigdek, Temur Shahrisabzda ziyorat va dafn marosimlari uchun "hazira" - "Dor us-Siyozat" (1389-1400) xilxonasini qurdirgan.

O'g'li Jahongir vafot etgach Shahrisabzda maqbara (hazrati Imom) qurdirgan. Unda Xorazm me'morchiligi an'analarini ko'rish mumkin.

Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasi me'moriy san'atning noyob yodgorligidir. Rasadxona diametri 48 metrli aylana shaklda bo'lib, uch qavatlidir.

Temuriylar qarab saroylar ikki xil bo'lgan. Birinchisi-ma'muriy-siyosiy maqsadda bo'lib, qal'a yoki shahar ichida. Ikkinchisi-shahar ustidagi bog'larda qarorgohlarda qabul marosimlari, majlislar o'ziga xos va xordiq ishonch. Shahrisabzdagi Oqsaroy gumbasining diametri 22 metr bo'lib, to'q va ravoqlari beqiyos bo'lgan. Temur va Ulug'bekning qarorgohi Samarqanddagi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy deyiladi. Yaqin, shahar tashqarisida Temur o'n ikkita bog' va saroylar bunyod ettirgan.

Ulug'bek yilda Samarqandning Registon maydoni shakllandi, "Masjidi Muqatta", 210 gumbazli Ko'kaldosh jom'e masjidi qad ko'tardi. Shohizinda ayrim maqbaralar, Shahrisabzda Ko'kgumbaz masjidi, "Chilustun" va "Chinnixona" saroylari undan keyin qurildi.

XV asrning yarmida Samarqandda Xo'ja Ahror madrasasi, Ishratxona, Oqsaroy maqbaralari bunyod bino.

Amir Temur va Ulug'bek tasviriy san'at turli yo'nalish bo'yicha yuksaldi. Islomda jon naqshli tasvir tasviriga sig'inmasliy san'atda ravnaqiga sabab bo'ldi. O'rta Osiyoda arablar bo'sqini tufayli to'xtab qolgan devoriy suratlar va umuman olganda Temurga nisbatan yangi shakl va mazmunda tiklandi. Xattotlik- qo'lyozma adabiyotning ajralmas bir qismi hisoblangan. Miniatyura-tasviriy san'atga ham avvalo naqsh sifatida qaralgan. Temuriylar tiklangan devoriy suratlar esa XVI asrda yana to'xtab qoldi. Samarqanddagi Temuriylarning saroy-qarorgohlarida qabul marosimlari, jang voqealari, ov manzaralari, xalq bayramlari tasviri tushirilgan devoriy suratlar bo'lgan. Temur, o'g'illari, nabiralari, ayollari va kanizaklari tasviri bu devoriy suratlarda aks ettirilgan Ulug'bek devorida ham devoriy suratlar teginish rang-barang bo'lib, uslubiy isitish miniatyura jonriga yaqin bo'lgan. Bu davrda tasvir qayta ko'chirilgan Abdurahmon as-So'fiyning (X asr) falaqiyotga oid asariga ishlangan bir suratda Andromeda yulduzlar turkumi Chochlik ayol qiyofasidalanadi. Samarqand rasadxonasida esa to'qqiz falak ko'rinishi, yetti gardish, yetti yulduz-yoritqich daraja, vaqt bo'limlari, Yer yuzining yetti iqlimi tasvirlangan.

Temur darvrida darajasi Shirinbeka opa, Bibixonim, Tuman opa obidalarida naqqoshlik va xattotlik bilan birga tasviriy lavhalar ham mavjud. Shirinbeka opa maqbarasida tasvir ko'p rangda, qolgan ichki binosida oq va moviy rangdagi tabiat manzaralari tasvirlanadi.

Xattotlik san'ati taraqqiyotiga XV asrda an'anaviy nasxi, kufiy, devoriy xatlari bilan birga peshtoqlarni bezovchi suls va tezkor-nasta'liq noyob qo'lyozma asarlar ko'chiriladigan maxsus ustaxonalar kitobotchilikning ravnaqiga oshirish ta'sir ko'rsatadi.

Amir Temur davrida Samarqandda miniatyura rassomchilik maktabi tashkil topdi. Hozir Turkiya va Berlinda saqlanayotgan kutubxonadagi ko'chirma- homaki miniatyura nusxalari XIV-XV asrlarga oid bo'lib, ularda alohida qismlar, materiallar, gullar, kichik kompozitsiyalar, chiziqlar uyg'unligi, aniqligi aniq, qiyofalarning o'z o'rnida ishlangan.

Tarixiy shaxslarning qiyofalari ham miniatyuralarda aks etgan. Amir Temur qiyofasi tiriklik vaqtida aks etgan miniatyuralar hali topilmagan. Asl holatiga yaqin suratlar "Zafarnoma"ning dastlabki ko'chirilgan nusxalarida mavjud. Uning bir muncha tadqiqot qiyofasi Hirotda (146 y.) ko'chirilgan "Zafar"da keltiriladi. oldin Mirak Naqqosh va Behzod yakunlagan ushbu miniatyurada boy kompozitsiya va serjilo bo'yoqlarning uyg'unligi ajralib turadi.

Miniatyura rassomchiligining taraqqiyoti adabiyotning rivoji bilan bog'liq bo'lgan. Musavvirlar Firdavsiy, Nizomiy, Dehlaviy, so'ngra Jomiy va Navoiy asarlariga rasmlar ishlagan. XIV asrda "Jome' ut-tavorix", "Tarixi Rashidiy" kabi tarixiy asarlarga ham miniatyuralar ishlagan. Bu an'ana Temuriylar keyin ham davom ettirilib, "Zafarnoma" va "Temurnoma" asarlarida jang lavhalari tasvirlanadi. Ayrim diniy asarlarga ham Makka va Madina tasviri tushirilgan. Badiiy asarlarning ba'zilarida Muhammad payg'ambarning (yuzi niqobda) odamlar orasida turgan holati va me'rojga chiqishlariga oid lavhalar chiqadi.

XV asr miniatyuralarining o'zida sharq she'riyatining qahramonlari-Layli va Majnun, Xusrav va Shirin, Rustam, jang lavhalari tasvirlanadi. Umuman miniatyura san'ati Iroq, Eron, Xuroson, Movarounnahr va Hindistongacha hududda bir davrga xos tasvir-estetik hodisa edi. Bu hodisa Temuriylar bilan bog'liq bo'lib, temuriylarning Bag'dod, Sheroz, Tabriz, Hirot, Samarqand, Dehli kabi markazlarida bir necha miniatyura maktablari vujudga keldi.

Samarqand miniatyura maktabi XIV-XV asrning birinchi yarmida qaror topgan bo'lib, turli turkumda bu miniatyuralarda Sharqiy Turkiston san'atiga xos bo'lgan Turkiy obrazlarda Xtoy rassomchiligi ta'siri sezilib turadi.

Samaqanddagi saroy musavvirlari Abul Xayya va uning shogirdlari Shayx Mahmud Taliliy, Pir Ahmad Bog'i Shamoliy, Muhammad bin Mahmudshoh, Darvesh Mansurlar ishlagan rasmlar nozik, bo'yoqlar ustalik bilan qo'llangan. tekshiruv miniatyuralari temuriylar davriga xos ov-shikor mavzuida muhokama. 1420 yildan keyin Boysunqur

Mirzo Hirotida xattotlik va naqqoshlik ustaxonasi tashkil etilgan bu rassomlarning ayrimlari hirotga ko'chib o'tadi. Abul hayya tarixiy asarlariga ishlagan miniatyuralarda Amir Temur va temuriylarning qiyofalari aks etsa, badiiy asarlarga ishlagan rasmlarida ham ular turli xil tasvirlanadi. Xalil Sulton tomonidan tayyorlangan ayrim miniatyuralar grafik tarzda, tikilgan o'ziga xos "siyohi qalam" uslubida ishlangan. Temur hayot tasvirida uning saroylanib yashashida shoh va shahzodalar bor bo'yida, haqiqiy portret janrini Kamoliddin Behzod shakllantirdi. Umuman, Temur va temuriylarning qiyofalari ko'plab miniatyuralar dunyoning turli kutubxonalarida tasvirlangan. Ularning tarkibida rasm chizilgan davr yoki rassom, joy, maktab ko'rsatilmagan. lekin, bu miniatyuralarda nur sohib turgan quyoshsimon sherning boshilangan tug'-Temurning gerbi-uning saroyi peshtoqida, Xalil Sulton va Ulug'bek zarb qilgan tangalarda mavjud. , ekologik tabiat tasvirida to'q yashil va ko'pligi, kiyimlar turkiy millatga xos bo'lganligidan bu miniatyuralar Samarqand miniatyurachilik maktabiga mansub deyish mumkin. Chunki, Hirot va Sheroz miniatyuralari qahramonlarining kiyimlari boshqacharoqdir.

Samarqand maktabi miniatyurachilari tomonidan yaratilgan kompozitsiya va manzaralar.

Ulug'bek mashhur bo'lgan xattot va musavvir asli Obivardlik Sulton Ali Boverdiy miniatyuralari chiziqlarning keskinligi, rangining rangi bilan o'ziga xosdir. Samarqand maktabiga xos bo'lgan 18 ta miniatyura Nizomiyning "hamsa" asariga va 49 ta miniatyura "Shohnoma" asariga tayyorlangan bo'lib hozir Turkiya kutubxonasida. Ulug'bek vaqtida as-So'fiyning "Siljimas yulduzlar ro'yhati" asariga ishlangan miniatyuralarda mavjud bo'lgan qizil va qora doiralar bilan katta va kichik yulduzlarning joy shakllari ko' rasm bo'lib, grafik shakl rang bermay, qora siyohda chizilgan. Yulduz turkumi oddiy xalq vakili qiyofasida tasvirlanadi. Sharq miniatyurachiligida oddiy xalq hayoti mavzui temuriylar paydo bo'lgan. Masalan, "Samarqand masjidini qurish", "Iskandar devorini bunyod etish", "Ko'chmanchilar turmushi", "Jamshidning oddiy xalqqa hunar o'rgatish mavzuidagi miniatyuralar bunga misoldir.

Temuriylar madaniyatning yuksalishi badiiy hunarmandchilikning turli tarzda namoyon bo'ldi. Badiiy hunarmandchilik asosida me'morchilik bilan bog'liq bo'lmay, koshinkorlik kulolchiligi, yog'och va tosh o'ymakorligi bilan ham bog'liq edi. Qabr toshlariga qisman o'simliksimon, asosan geometrik nazmlarda xattotlik namunalari bilan so'zlar bitilgan. Bu yozuvlar chuqur, qusha o'yiqlarida bitilgan. Qabrtoshlar sag'ana yoki suna sifatida bo'lib, bo'z rangli marmardan, ba'zi bir o'ta nos toshlardan tantana buyumlar tayyorlangan. Yog'och o'ymakorligida Go'ri Amirda, Shohi Zinda,

Yassaviy maqbaralari, eshiklari, XV asrga oid uy ustunlari naqshlar bilan yaratilgan. Temur va Ulug'bek davrlarida metall o'ymakorligi taraqqiy etadi. Buyum va oltinsimon bronza, latun, qizil misdan tayyorlangan. Naqshlar o'yib, bo'rtma usulda, toshlar qadalib sotib. Yassaviy maqbarasi ulkan-shamdonlar, ayniqsa ikki tonnalik sifatli bronze qo'yish san'atining eng yuksak namunasidir.

Amaliy san'atning kulolchilik turi uchun yashil, zangori tUSDagi yorug'lik bilan oddiy o'simliknoma naqshlarni qora bo'yoqlar bilan tushur yoki uyurma gullar ishlanishi, bu davrda paydo bo'lgan oppoq yordamga sir ustidan kobalt shakl ishlab chiqarish yangilik edi. Sopoldagi buyumlar naqshlar mo'yqalamda chizilgan. Oldingi asrlarda sopol buyumlariga naqshlar kiyimigan, temuriylar mansub chikki davrisimon sopol buyumlarda kulol-rassom turli uslubda och havorangdan to lojuvardga qadar dizaynni qo'llaydi. Temur va temuriylar davrining amaliy san'at turlaridan to'qimachilik, gilamdo'zlik, kashtachilik yuksak san'at darajasiga ko'tarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amir Temur ta'limoti. T., Cho'lpon, 1992 yil.
2. Amir Temur va temuriylar davrida madaniyat va san'at (maqolalar to'plami). T., 1996 yil.
3. Muxammedov, M. (2020). Temur saltanati va uning Moverannaning iqtisodiy rivojlanishidagi roli. Amerika ijtimoiy va gumanitar tadqiqotlar jurnali, 1(2), 46-70.
4. Ahmedov B. . Buyuk Temur. T., 1996 yil.
5. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixidagi o'rni va roli. T., Fan, 1993 yil
6. Temur tuzuklari. (Fors tilidan parcha). T., 1991 yil